

SULHÓF JÓZSEF:

Goldmark Károly

Rég volt, s ma már csak évfordulók ködlebbentő suhanása villantja elénk néha azt kort, amikor a Kelet még csodálatos mesevilág volt az európai képzelet számára, amikor még csak az Énekek énekén, s az ezeregy éjszaka meséin keresztül látszott ide az a tüneményes álomvilág, a mesék, szerelem, hősök és mérhetetlen kincsek világa. Titkokkal volt teli ez a sejtelmes világ, csodákkal, ragyogással, napfénnel és forró éjszakák titokzatosságával. S keleties, buja dallamai még inkább szárnyat adtak a képzelőnek, hogy odaszálljon, odataláljon ebbe a messzi, messzi világba, amely tulajdonképen csak — álomvilág volt.

Ebben az álomvilágban, a csodáknak ebben az útvesztőjében volt az egyik legnagyobb vezető Goldmark Károly. Kelet sejtelmes muzsikáját fogta fel a zeneszerzők érzékeny idegeivel, s belőle gazdagon, bőven buzgott ez a zene, ott is nyomot hagyva zeneköltészetén, ahol a szándék egészen más világba vezetett. A keleties zenei nyelv kifinomulásában, kicsiszolásában azonban — talán éppen ezért — Goldmark Károly a legnagyobbak között állt. S ha ma már nem is sok művét tartják műsoron, vannak köztük halhatatlanok, amelyek a legnagyobb alkotásokkal együtt maradnak életben az idők végtelenségéig és kétségtelenül él hatása, az a hatás, amelyet egy kifinomult, csiszolt zenei stílus fejlesztésével gyakorolt.

Élete, pályája is különös. Apja huszonegy gyermeke között egyike volt sorban az utolsóknak és bátyja már régen orvos volt Bécsben, amikor a gyermek Goldmark Károly született. A szülői házból csak a nyomor, a nincstelenség, a küszködés emlékét vihette magával, s mégis, még abból a nyugalmasabb és kulturáltabb világból is, amelyben gyökeret vert, mindig visszavágyódott gyermekkori emlékeihez. Írni-olvasni csak tizenkétéves korában tanult meg, sokat nyomorgott és nagyjából maga tanult meg mindent, amit tudott, s mégis nemcsak zenetanár lett, hanem utóbb zeneakadémiai tanár is, s azok közé tartozott, akik korunk legnagyobb zenészeit nevelték.

Ott született, ahonnan a kulturátlanság még két halhatatlant űzött a magyar földről a világba: a Dunántúlon. S mint Haydn és Liszt, Goldmark sem tanult meg magyarul, de magyarnak vallotta magát és életének legboldogabb időszakai azok voltak, amelyeket Magyarországon töltött. Apja keszthelyi zsidó kántor volt, kis állás, nagyon kis javadal-

*Goldmark Károly 1830. május 18-án született, de majdnem valamennyi német zenetudomány-könyvben 1832. áll. Néhol erre az évszámra hivatkozva évfordulót ünnepeltek, Mi egy elmulasztott megemlékezést pótolunk.

mazás és hozzá huszonegy gyerek. Csak a legidősebb, József, futott előre, éhezte végig a gimnázium és az egyetem éveit olyan vasszorgalommal, hogy idő előtt, korhatár előtt orvosná lett. A többi még majdnem mind otthon volt, amikor Károly született és nevelkedett. Az új jövevényt már csak egy-két testvér követte, s a rengeteg gyerek között Károly valósággal elveszett. Ruházni sem győzték, etetni se nagyon, s e gyermekévek, az első tizenkét év alatt arra sem tellett, hogy írni-olvasni megtanítassák. Valószínű, hogy abban az időben apja is csak a bibliát tudta olvasni, a betűvetéshez nem értett.

De a kis Károly tehetsége, zenei készsége és képessége egyre világosabban megmutatkozott. Jótékonykodók segítségével felszerelték annyira, hogy nem kellett mezítláb mennie Sopronba. Ott azután hamar felfedezték képességeit. Egyszerre kezdte tanulni a betűvetést és a kótákat. Hegedülni tanult, akkor még azt hitték, ehhez van a legtöbb tehetsége. Amikor két év múlva bátyjának Bécsben úgyahogy kezdett jövedelmezni az orvosi gyakorlat, Bécsbe vitte a gyereket és ott neveltette. Jansa, a híres hegedűtanár két évig foglalkozott vele. Akkor átadta a gyereket a bécsi zeneakadémia hírességeinek; Böhm és Pleyer lett az ifjú Goldmark tanára. Zongorázni maga tanult meg, s egyéb tudását is maga gyarapította, iskolába majdnem sohasem járt.

A negyvennyolcas forradalmak új irányt szabtak életének. Bátyja, Goldmark József fontos szerepet játszott a rövidleflyású bécsi forradalomban. József, noha már gyakorló orvos volt, fenntartotta kapcsolatait az egyetemi ifjúsággal és az ifjúság forradalmi megmozdulásának élére állt. Fontos és nagy szerepet töltött be Metternich megbuktatásában, jogok kiharcolásában. De amikor a lemondott császár helyére trónra léptetett Ferenc József nevében megkezdtek a forradalmárok üldözését, Goldmark Józsefnek menekülnie kellett. Amerikába szökött, s Károly magára maradt.

De csak rövid időre. A forradalom szele őt is elsodorta a művészet akkori zárt világából. Hazament Magyarországra, hogy harcoljon. Fegyvert fogott a hegedű helyett, s csatákba ment, ágyúbömbölés, puskaropogás, halálkiáltások zajába a zene elvonatkoztatott világa helyett. De ez se sokáig tartott. Menekülnie kellett, bujdosnia, hogy elkerülje a forradalmárok bűven osztott börtönéveket. Rejtőzködött, Bécsben nyomorgott, rosszul fizetett hegedűórákból tengődött. Nagy bánatokból kis dalok — mondja Heine. Goldmark is ezekben a nehéz esztendőkből kezd alkotni. Első zenekari és kamarazene művei ebben az időben születnek.

És gyakorol, képezi magát. Zongorázni sohasem tanult, de az ötvenes évek elején váratlanul mint zongoraművész jelentkezik és sikert arat. A siker nyomán aztán áttér zongoraleckék adására, valamivel javul az anyagi helyzete és bővül baráti köre is, úgy hogy néhány év alatt eljut egy szűkebb kör elismeréséig, és műveivel végre kiléphet a nyilvánosság elé is. 1857-ben Bécsben megrendezi első szerzői estjét. Ezekben az években sokat hányódott. Volt színházi hegedűs is Sopronban, Győrött és Budán. Itt Budán Doppler, a magyarrá lett német karnagy vezette a zenekart és hatással volt Goldmark Károlyra is. Az első műveken Mendelssohn hatásán kívül ennek a budai légkörnek a hatása is érzik. Goldmark igazi világa még nem bontakozik ki belőlük. De a budai kapcsolatok révén, egy évvel a bécsi szerzői estje után megismétli ezt az estet Pesten is és majdnem három évig Pesten marad.

Az élet itt sem könnyebb egy házról-házra járó zongoratanár számára. Sok gond, küszködés, s ugyanakkor a harmincéves magános férfi

vívódásai kísérik pesti házaló útjain. De törhetetlen az akarata. Mindazt, amit más készen kapott, amiért neki véres verejtékesen kell verekednie, meg akarja szerezni. Tanul és alkot, fáradhatatlanul csiszolja már elkészült műveit. S ha sok is dallamaiban, színeiben, formáiban a hevenyészetség, ezeket a jelenségeket szándékosan hagyja meg egyébként nagyon nagy gonddal csiszolt műveiben, mert érzi, hogy ezekben a hevenyészettségekben jelentkezik az ősi ösztön, a tehetség. Ebből az időből származnak zongoradarabjai — jellemzően Sturm und Drang a nevéük —, kisebb kamaraművei, s B-dur triója, amelyben már jelentkezik az igazi Goldmark, egész leszűrődött bölcsellete, látszólagos kiegyensúlyozottsága, amely alól azonban előtörnek annak jelei, hogy benne mélyen sejtelmes és titokzatos álmovilág él.

Csak nehezen bátorodik fel annyira, hogy egészen átadja magát ennek az álmovilágnak. De amikor elérkezik ehhez a felszabadultsághoz, megírja Sakuntala-nyitányát, az indiai mesevilág bűvös, varázssalát. De két évig tart, mire előadják és világsikert arat ezzel a lelkéből lelkezzett művével. Bécs elragadtatással fogadja az újszerű, különös dallamokat, harmóniákat és a bécsi siker nyomán hamarosan Pesten is programmra tűzik a nyitányt. A filharmonikus társaság zenekarát Erkel vezényli és Goldmark szorongva ül a diszpáholyban. Mert a pesti hangversenytlől nemcsak újabb sikert remél. Biztatást és segítséget is, hogy megkezdett első nagy operáját befejezhesse. A Sába királynőjén dolgozik ekkor és ez is a keleti mesevilágba viszi. Ég, izzik benne ez a sejtelmes, buja, titkokkal teli világ.

A kiegyezés, a barátkozás és — a forradalmi mult feledésének korszaka ez, s a Sakuntala nyitány pesti sikere valóban többet hoz Goldmarknak pusztá sikernél. Eötvös József kultuszminiszter kieszközli számára, hogy évi nyolcszáz forintot kap a kormánytlől, hogy nyugalomban befejezhesse nagy művét, első operáját. Három év múlva, 1870-ben elkészül a Sába királynője. Különös, sajátos, egyéni mű, amelyen a kor valamennyi áramlata érzik, s mégis Goldmark egyéni művészete diadalmaskodik. Képzletére már kezdettől fogva nagy hatással volt Mendelssohn mesevilága, tündérbirodalma, de Goldmark csak a hatást fogja fel idegzetével, mint valami nagy érzékeny antennával. Öt nem a tündérek tánca, a lidércek lebegése ragadta meg, hanem egy egészen más mesevilág, amelyben őserővel feltörő dallamok színes képei keltik életre, varázsolják elő a csodákat, talán naiv, de őszinte, s nem titkolt érzelmesség hatja át minden gondolatát, minden zenei megnyilatkozását, derű ragyogja be egész zenéjét, és mindez összekeveredve azzal az ősztönös vágygal, hogy tetsszék, roppant művészi erőt ad neki.

Erre az erőre szüksége van, hogy a másik nagyon erős zenei hatás ne jusson túlsúlyba munkásságában. Mert Wagner már diadalmaskodott a romantikus európai zenevilágban, majdnem megfellebbezhetetlenül újjáépítette az operát és a zenét a színpadi cselekménynek nemcsak szerves részévé tette, hanem fölébe is helyezte. Ebben az időben Wagner hatása és sikere több mint egy évtizedre elnémította a század másik legnagyobb operaszerzőjét, Verdit, aki kétségektől gyötörtnek menekül Santa Agatara, birtokára és elzárkózik világ elől, de késő öregségére, letisztítva az olasz operáról a wagneri hatások sallangját, megírja két csodálatraméltó nagy operáját, az Othellót és a Falstaffot. Goldmark tudatosan és szándékosan menekül a wagneri hatás elől, nem akar behódolni sem a tiszta romantikának, sem magának a wagneri irányzatnak. Wagner is a mesevilágba, az ősgermán mithológiába nyúl tárgyért, De Gold-

mark ezt és ennek zenéjét is idegennek érzi. Ez nem az ő világa. S nem is ezt a zenét akarja, nem ezekkel az eszközökkel, nem ezzel a felépítéssel. Visszakanyarodik oda, ahonnan Wagner elindult bálványromboló útjára, a francia nagyoperák lírai hangjához menekül és maga is a nagyoperák formáját választja. Felhasználja mindazt, amit Wagner eszközül nyújtott, de csak az eszközöket, a drámai megoldásokat. Ennél tovább nem megy a lírai nagyopera egységének megbontásában, ezt az egyesített szerkezetet a maga fordulatos, varázsos ötleteivel tölti ki és még Naumann, az egykorú német zenetudós is kénytelen elismerni zenetörténelmében, hogy Goldmark a legjelentősebb mindazok között, akik a wagneri eszközök és hatások alatt, de önálló és egyéni nagyoperát írtak, s Goldmark még színekben is megtalálta a maga külön, egyéni hangját.

Hogy milyen belső harcok árán vívta ki ezt a felszabadulást minden idegen hatás alól, mibe került neki erőben, idegekben, azt soha senkinek sem mondta el. Szembeszállt egy forradalmi áramlatból divatáramlattá vált zenei megmozdulással és kiharcolta a diadalt. Ezt olcsón nem érthette el, de törhetetlen derűjétől nem fosztotta meg sem ez a belső küzdelem, sem az a külső, amely a következő öt évben folyt azért, hogy nagy művét elő is adják. Itt már egymaga nem tudott megbirkózni az ellenszeggel, ellenállással, segítségért fordult egy másik világbavető-dött magyar nagysághoz. Liszt Ferenc lépett közbe és Andrássy Gyula gróf révén — s ha igazak a történelmi pletykák, Erzsébet királyné segítségével — eszközölte ki, hogy a bécsi Operaház műsorra tűzze a Sába királynőjét. Öt évig tartott ez a harc, míg végre bemutatták Goldmark nagy művét. A kritika elismerése és a közönségsiker azután igazolta a közbenjárókat is. Jellemző a korra és elárulja a kiegyezés korának szellemét azonban az, hogy noha Goldmark a magyar kormány segélyéből élt, mialatt ezt az operát befejezte, s így tulajdonképpen a bemutatót Budapesten tervezte, a magyar kormány sem merte megengedni, hogy a Sába királynőjét műsorra tűzzék mindaddig, amíg Bécsben, az udvar szentesítésével elő nem adták. De akkor mindjárt a bécsi bemutató után Budapesten is színre került.

Zenéjének különös, gazdag képzeletű keleties színezetére felfigyeltek egész Európában. De maga Goldmark nem volt következetes és nem maradt hű ehhez a keleti világhoz. Későbbi operáiban másfelé keres témákat. A bécsi kispolgári életbe nagyon beleillő Házitücsökért Dickenshez fordult tárgyért, Merlin és A hádifogoly című operái nyugati tárgyakat dolgoznak fel, s végül utolsó nagyoperáját Goethe Götz von Berlichingenjéről írta. Nyitányai is — a Sakuntalán kívül — nyugat felé fordulnak, programjukba nyugati tárgyat vesznek, s a keleti dallamok nem férnek össze ezzel a témakörrel. Többi műve nem is tud olyan sikert aratni, s annyira népszerűvé válni, mint a Sába királynője. Talán csak Ifjúkori emlékek című nyitánya olyan őszinte és felszabadult ismét, mint amilyen a Sakuntala volt.

A Berlichingeni Götz-öt már Budapesten mutatták be először és bár Goldmark közben bécsi zeneakadémiai tanár lett, s szorosan egybeforrott a császárváros művészvilágával, nem tudott elszakadni Budapeستől, Magyarországtól. Időről-időre hazalátogatott — ő mondta így, — de Keszthelyre csak akkor jutott el, amikor 1910-ben, nyolcvanadik születésnapján emléktáblával jelölték meg a házat, amelyben született. Ebben az évben fejezte be a nyolc évvel előbb írt Götz átdolgozását és újabb sikert, diadalt remélt. Merlint, Shakespeare Téli regéjét is át-

dolgozta, tánccal élénkitette, de ami ezekben a művekben maradandó érték, az annyira összeférhetetlen a szövegkönyvek tárgyával, hogy a Sába királynőjén kívül Goldmarknak ma már egyetlen más operája sem szerepel az operaházak műsorán. Zenekari műveit és kamarazene műveit is csak ritkán hallani mai hangversenyeken. De ezek között nagyon sok van, amely előbb-utóbb ismét feltámad és diadalmas hódító körútra indul.

Nyolcvanötéves korában, 1915. január 2-án halt meg, az első világháború nagy viharában, a harciassá uszított császárvárosban, Bécsben. Életének nagyobb részét belső és külső harcban töltötte. Csak a késői diadalok hoztak számára nyugalmat.

S rég letűnt az a tündéri mesevilág, amelynek nagy varázslója volt. De varázsos ereje megmaradt Goldmark zenéjében és ha nem is tud többé megtéveszteni fényével, az, ami Goldmark alkotásaiból felénkragyog, több, mint az a képzelt régi világ, a titokzatos Kelet sejtelmes álmovilága; s elmondja, őszintén elénktárja azt, hogy ez a világ csak a szárnyaló képzeletben volt. Goldmark zenéje éppen ezt a képzelt világot, ezeket a képzelt csodákat őrizte meg, amelyek valóságát azóta mi jobban ismerjük. De éppen mert mindenkiben él a meseszeretet, Goldmark könnyen magávalragadja ma is és egy jövődő korban is mindazokat, akik elmennek vele zenejének mesevilágába.

Acs József rajza